

OKUCIA WOZÓW Z OKOLIC MAKOWA

Omówione w części pierwszej poszczególne okucia wozów nie tylko odznaczają się różnorodnością formy, lecz także bogactwem ornamentów. Wzory są wybijane techniką stempelkową, polegającą na tym, że na gotowym okuciu, na zimno lub na gorąco robi się odciski przy pomocy specjalnych tłoczków. Tłoczki te przybierają formę bądź walcowatych sztabek, bądź młotków, osadzonych na drewnianej rękojeści, zwanych na omawianym terenie „siekokami”.

Wycięcia na stemplach nie są na ogół skomplikowane. Do najpospolitszych i powszechnie tu spotykanych należą: linia prosta, zygzakowata, falista, półksiężyca (o krawędziach gładkich albo ząbkowanych), dalej punkt, kółko, trójkąt. Im więcej kowal ma różnorodnych stempli tym więcej istnieje możliwości zdobniczych. Ważniejszą od ilości posiadanych „siekoky” jest jednak umiejętność operowania nimi. Niekiedy okucie zdobione ornamentem złożonym z 2 lub 3 elementów daje, dzięki dobrej kompozycji wrażenie estetyczniejsze, niż inne, do sporządzenia którego użyto całego szeregu rozmaitych stempli.

Zestawione na tablicy I odciski stempli, zebrane z okuc wozów „makowskich” dają przegląd najczęstszych elementów, z których dopiero tworzą się motywy ośrodkowe i pasowe. Jak z tej tablicy wynika są to wszystko motywy geometryczne. Na pierwszy plan wysuwają się różnego rodzaju linie, a więc: prosta, (tabl. I, 1), zygzakowata (tabl. I, 4), ząbkowana (tabl. I, 7), falista (tabl. I, 5, 6), łukowato wygięta (tabl. I, 8), tworząca półksiężyca (tabl. I, 9 — 17), złamana pod kątem ostrym (tabl. I, 2, 3). Oprócz tego bardzo częstym elementem zdobniczym jest trójkąt, posiadający kilka różnych odmian. Trójkąty jakie w ornamentach na okuciach wozów „makow-

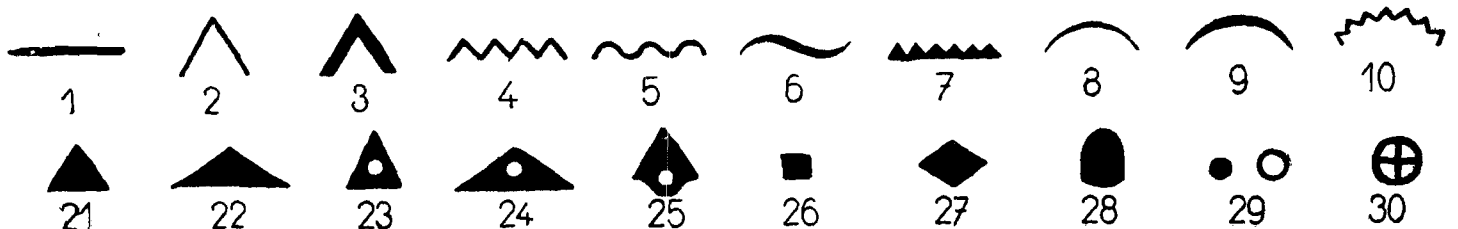
skich” występują są stale równoramienne (tabl. I, 18 — 25) o rozmaitej wysokości, dzięki czemu są raz bardziej spłaszczone (tabl. I, 22, 24), to znów bardziej smukłe (tabl. I, 18, 19). Niektóre z nich posiadają ponadto kółko w środku (tabl. I, 23 — 25) albo mają podstawę zdeformowaną w kształcie półkola (tabl. I, 25).

Z innych figur geometrycznych spotyka się, ale już daleko rzadziej, kwadrat (tabl. I, 26), romb (tabl. I, 27), punkt względnie kółko (tabl. I, 29), oraz kółko przekreślone na krzyż (tabl. I, 30). Osobną grupę zdobin stanowią gwiazdki od 4-ro do 8-miopromiennych, przy czym w każdej gwiazdce promienie mają inny kształt. Jedne są w formie trójkątów (tabl. I, 31 — 33), drugie kwadratów (tabl. I, 34, 36), lub wydłużonych prostokątów (tabl. I, 35). Promienie te łączą się ściśle z sobą i wyznaczają kółko wewnętrzne (tabl. I, 33 — 36), albo ułożone są odśrodkowo, nie stykając się ze sobą zupełnie (tabl. I, 31, 32).

Oprócz gwiazdek różnego kształtu spotykamy na wozach „makowskich”, choć znacznie rzadziej, pewne motywy zbliżone do form kwiatowych, składających się z kolistego środka i kilku płatków dookoła (tabl. I, 37 — 40).

Najczęściej jednak z wyżej wymienionych elementów spotyka się, tak w motywach pasowych jak i środkowych, półksiężyca i to najróżnorodniejsze co do wielkości i co do kształtu. Występują one bądź to samodzielnie, bądź też w połączeniu z innymi elementami zdobniczymi, przy czym najchętniej kowale zestawiają je z gwiazdkami.

Z opisanych tu elementów otrzymujemy całą plejadę motywów, których wartość artystyczna zależy przede wszystkim od uzdolnień kompozycyjnych danego kowala.

ANALIZA ORNAMENTÓW CZ. II.

ZOFIA CIEŚLA-REINFUSSOWA

W zdobnictwie wozów „makowskich” została zrealizowana w sposób mistrzowski podstawowa zasada budowy ornamentu. „Ornament” — pisze prof. K. Homolacs — „służy do wyrażenia i podkreślenia formy, na której występuje. Musi on tedy być zgodny z materiałem w którym dana forma została wykonana i musi wyrażać sens tej formy.”⁽¹⁾

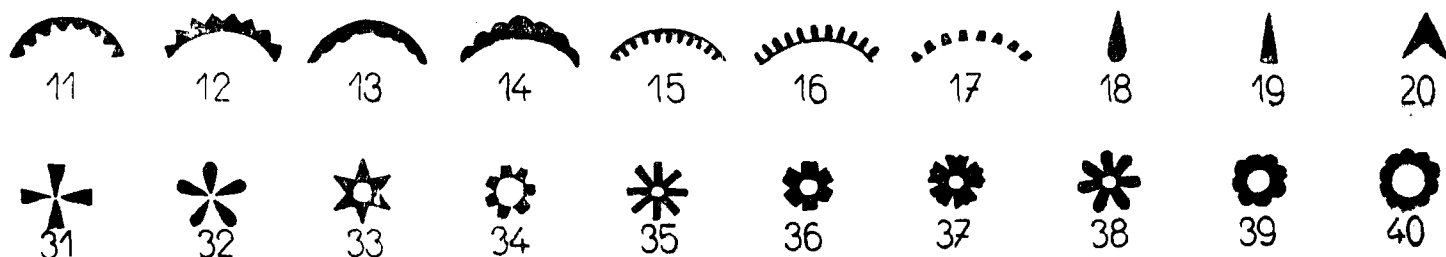
Motywy ośrodkowe, występujące jedynie na tarczowatych witkach wozów „makowskich”, przedstawione na tablicach II i III, uwypuklają wyraźnie kształt owalny, kolisty czy „gwiazdzisty” tych witek. Przeciwnie zaś motywy pasowe, znajdujące się na innych okuciach jak na witkach w formie gładkich pierścieni, na blachach bocznych i końcowych na śnicach i „iglicach” podkreślają ich wydłużony kształt (tabl. VI, VII, VIII, IX, X). Wspomniane wyżej witki tarczowate są z reguły nieco wypukłe, przy czym na środku wybity jest jakiś motyw centralny, stanowiący całość samą dla siebie.

Najczęstszą zdobiną, występującą na wyniosłej części witki, to „gwiazda” czteropromienna, która w najprostszym wypadku posiada promienie złożone z dwóch łuków, stykających się końcami ze sobą (tabl. II, 1, 5, 14). Niekiedy łuki te nie schodzą się całkowicie (tabl. II, 6, 7, 9, 10). Często te cztery promienie łączą się w samym środku z sobą (tabl. II, 5, 15, tabl. III, 1), a czasem nieco dalej od centrum tak, że zamykają wewnątrz pewną przestrzeń, która jest albo pusta (tabl. II, 6, 7, 18, 19), albo wypełniona kółkiem (tabl. II, 13, 14, tabl. III, 4). Łuki wyznaczające promienie gwiazdy bywają niekiedy podwójne (tabl. II, 5 — 7, 13, 18, 19, tabl. III, 1 — 4) lub nawet potrójne (tabl. II, 9, 10, 20, tabl. III, 20). Jako odmiana

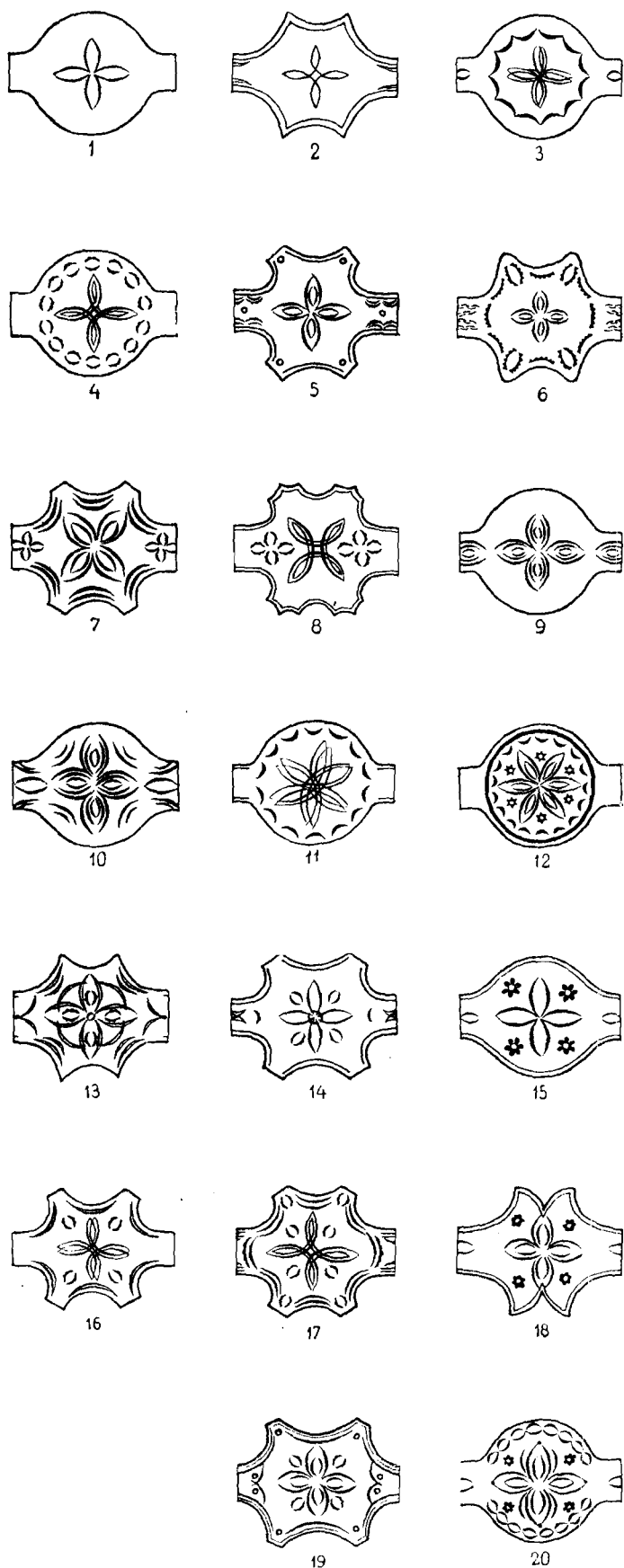
gwiazdy czteropromiennej występuje niekiedy taka, w której 4 długie przecinające się nawzajem łuki układają się jak gdyby w zamkniętą poczworną pętlę (tabl. II, 2). Czasem motyw ten bywa zdwojony w ten sposób, że pętlice mniejsze wpisane są w większe (tabl. II, 4, 8) lub też pętlice równej wielkości zostają nałożone na siebie z pewnym minimalnym odchyleniem (tabl. II, 3). Rzadko stosunkowo zdarza się, iż zamiast czteropromiennej gwiazdy jako zdobinę środkową kuja gwiazdę sześciopromienną, przybierającą bądź postać sześciolistnej rozety (tabl. II, 12), bądź zagmatwanej w rysunku „gwiazdy” o promieniach ze zdwojonymi konturami (tabl. II, 11).

W okół gwiazd zarówno cztero jak i sześciopromiennych występują dodatkowo zdobiny w formie małych elips złożonych z łuków, lub gwiazdek. Jeśli duża gwiazda jest czteropromienna a zdobin jest również cztery, wówczas wypełniają one wolne pola między promieniami (tabl. II, 14 — 20, tabl. III, 1). Jeśli dodatkowych zdobin jest sześć, wtedy 2 pozostałe umieszczane są na dwóch przeciwległych końcach promieni (tabl. III, 2, 3). Gdy zaś jest ich jeszcze więcej, wtedy układają się one w koło (tabl. III, 6), względnie elipsę (tabl. III, 5). W niektórych gwiazdach przestrzeń między promieniami wypełniona bywa jednym lub dwoma łukami, zwróconymi bądź końcami do wewnątrz (tabl. II, 13) bądź na zewnątrz (tabl. II, 10).

Oprócz opisanych wyżej jako motywy centralne spotyka się na witkach środkowych prosty krzyżyk równoramienny (tabl. III, 6), elipsę ze środkiem pustym (tabl. III, 8) lub wypełnionym (tabl. III, 7) albo też rozety (tabl. III, 9, 10) utworzone z elips powstałych z dwóch łuków. Czasem zdarza się, że motyw centralny złożony jest z 9

TABLICA I 27

gwiazdek ułożonych w 3 szeregi po trzy tak, że wypełniają one powierzchnię zbliżoną do kwadratu (tabl. III, 13). Rzadziej jeszcze motyw centralny przybiera postać słabo ze sobą powiązanych jakgdyby rozsypujących się zdobin w kształcie krzyża (tabl. III, 17), czy wirującej gwiazdy (tabl. III, 18). Do wyjątków należą witki, które w ogóle nie mają ośrodkowej kompozycji motywu centralnego, tylko całą ich powierzchnię pokrywa ornament pasowy, jak np. w formie równoległych linii prostych ułożonych z drobnymi luków (tabl. III, 15), lub przecinają ją przez środek dwie biegnące równoległe linie zygzakowate (tabl. III, 14).

Opisane tu motywy centralne występują na wicie środkowej, bądź jako jedyna ozdoba (tabl. II, 1, 9), bądź też z innymi, które albo ciągną się wzdłuż krawędzi witki i podkreślają w ten sposób jej kształt (tabl. II, 2, 8, 15, 16, 18, tabl. III, 2, 3, 4, 16, 18 — 20) albo też tworzą zamknięty krąg wokół motywu środkowego. Powstają w ten sposób dookoła gwiazdy środkowej koła lub elipsy utworzone z połączonych (tabl. II, 3) lub luźnych (tabl. II, 11) łuków, elips (tabl. II, 4, tabl. III, 6 — 10, 12). Wyjątkowo tylko pole środkowe, na którym znajduje się motyw centralny wyodrębniony bywa przy pomocy linii łamanej (tabl. III, 13).

Tarcza witki środkowej przechodzi w obręcz, obejmująca dyszel i śnice. Jeśli idzie o ornament, to kompozycja motywów na tarczy może nawiązywać do zdobin na obręczy (tabl. II, 2, 5), częściej jednak bywa oddzielona jakimś elementem od niej, tworząc zamkniętą zupełnie w sobie całość (tabl. II, 6, 7, 13, 17, 19, tabl. III, 3, 17, 19, 20).

Przyglądając się tablicom II i III można ogólnie powiedzieć, że motywy ośrodkowe tu zestawione zbudowane są na najmniej dwóch osiach symetrii, a często na 4 i więcej.

W przeciwieństwie do tego ozdoby na tzw. „koronach“ zbudowane są z reguły na jednej osi symetrii, co w pewnej mierze wynikać może z kształtu pola zdobniczego. Uderzającym jest to, że zdobiny występujące na „koronie“ posiadają jako motyw zdobniczy głównie ornamenty roślinne, których nie ma na innych okuciach. Podstawowym motywem jest tutaj gałązka najczęściej z elipsowatymi listkami, wyrastającymi parami (tabl. IV, 1 — 8, 10, 12, 13, 15, 19 — 23) względnie pojedynczo (tabl. IV, 9, 11, 14, 16, 18, 24). Czasem zamiast listków spotyka się jak gdyby kolce czy igły (tabl. IV, 17, 21).

Na powierzchni korony znajdują się dwie (tabl. IV, 1 — 16), trzy (tabl. IV, 17 — 21) a nawet cztery gałązki (tabl. IV, 22).

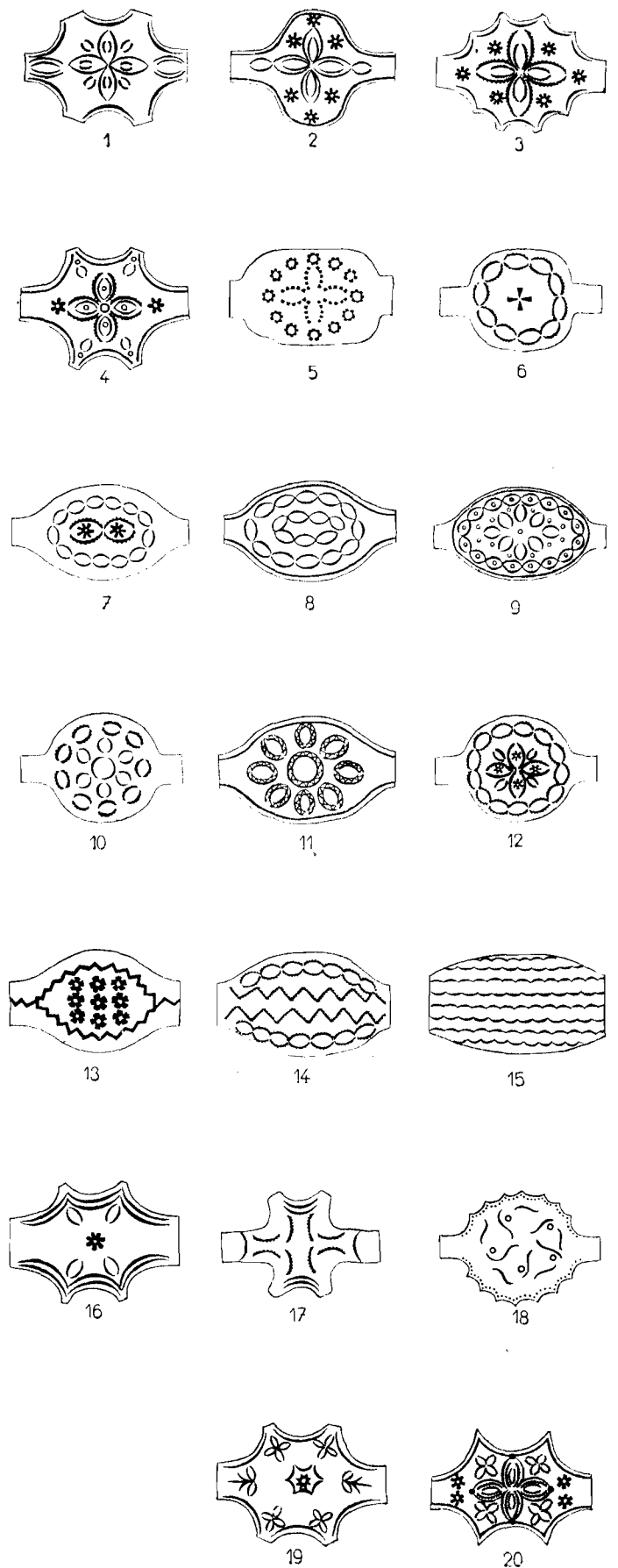
Jeżeli jest ich dwie, wówczas mogą być one umieszczone od siebie w pewnym oddaleniu, bądź rozchyłając się ku górze na zewnątrz (tabl. IV, 1—12),

bądź też przeciwnie, nachylając się ku sobie (tabl. IV, 13 — 15). Czasem zdarza się, że gałązki wychodzące mniej więcej z jednego punktu wychylają się silnie na boki (tabl. IV, 9 — 11), przechodząc w układ prawie poziomy (tabl. IV, 12). W zdobniach, składających się z 3 gałązek jedna ułożona jest na osi symetrii, dwie zaś pozostałe po bokach. Gałązki boczne są z reguły górną na zewnątrz wychylone. Spotyka się też wypadki schodzenia się 3 gałązek w jednym punkcie u dołu (tabl. IV, 18). Przy układach złożonych z trzech gałązek zdarza się niekiedy, że niewszystkie gałązki wykonane są w ten sam sposób. Naprzykład na tablicy IV rysunek 21, gałązka środkowa i jedna boczna posiadają kolce czy szpilki, podczas gdy druga boczna zaopatrzona jest w elipsowate listki. W wypadku gdy „koronę“ zdobią cztery gałązki, to schodzą się one parami w kształcie litery „V“ (tabl. IV, 22).

Wyjątkowo na jednej z „koron“ zanotowano ornament roślinny, zbudowany bez osi symetrii, składający się z kilku gałązek, ułożonych ukośnie w jednym kierunku (tabl. IV, 24).

Pola między gałązkami są albo puste (tabl. IV, 1, 9, 10, 16 — 18, 22) albo też wypełniają je jakieś dodatkowe ozdoby jak gwiazdki pojedyncze (tabl. IV, 3, 19, 24) lub ułożone w różne motywy (tabl. IV, 2 — 8, 11 — 13, 15, 20, 21, 23, 24). Czasem zdarza się, że oprócz lub zamiast zdobin występują też tu daty wykonania wozu (tabl. IV, 2, 6, 13, 15 — 18, 23) lub inicjały (tabl. IV, 14, 15). Rzadko ornament roślinny wypełnia w całości pole zdobnicze. Przeważnie jest ono bądź jednostronnie bądź dwustronnie obrzeżone szlakiem ornamentu geometrycznego. Wzdłuż prostego boku „korony“ jest to najczęściej pas złożony z trójkątów łuków, elips. Na niektórych bogatszych okuciach pas ten składa się z kilku biegnących równolegle układów zdobin (tabl. IV, 3, 9, 11, 12). Na przeciwległym brzegu, zwłaszcza w koronach zębatych, dla podkreślenia formy wybijane są przeważnie pasowe układy złożone z łuków (tabl. IV, 1, 10, 11, 12, 22, 24) lub kropek (tabl. IV, 8, 19). W jednej z „koron“ o pięknie rozwiniętym potrójnym wykroju zębów zwraca uwagę bardzo trafne wypełnienie ich powierzchni przy pomocy czteropromiennych gwiazdek (tabl. IV, 9). Zdarzają się „korony“, których pole zdobnicze podzielone jest kreską poziomą na dwie mniej więcej równe części, przy czym jedna wypełniona jest ornamentem druga zaś przeznaczona na datę. (tabl. IV, 6, 23).

Obok „koron“ o przeważnie roślinnym ornamentie spotyka się też i „korony“ o motywach wyłącznie geometrycznych. Występują one jednak daleko rzadziej niż poprzednie. Zestawiono je na tablicy V. W „koronach“ tego typu przeważa ornament o układzie pasowym. Wzdłuż prostego brzegu wit-

TABLICA III

KONSTRUKCJE I
 systemy budowlane
 dachowe i inne
 szczególności
 warte w budownictwie
 Kłajnowy element
 Ponadto montaż
 jest względnie
 elementem na dachu
 Kłajnowych
 Obliczenia noszących
 metody naprawy
 umiętych wielkości
 będy drewna i
 Kłajnowych element

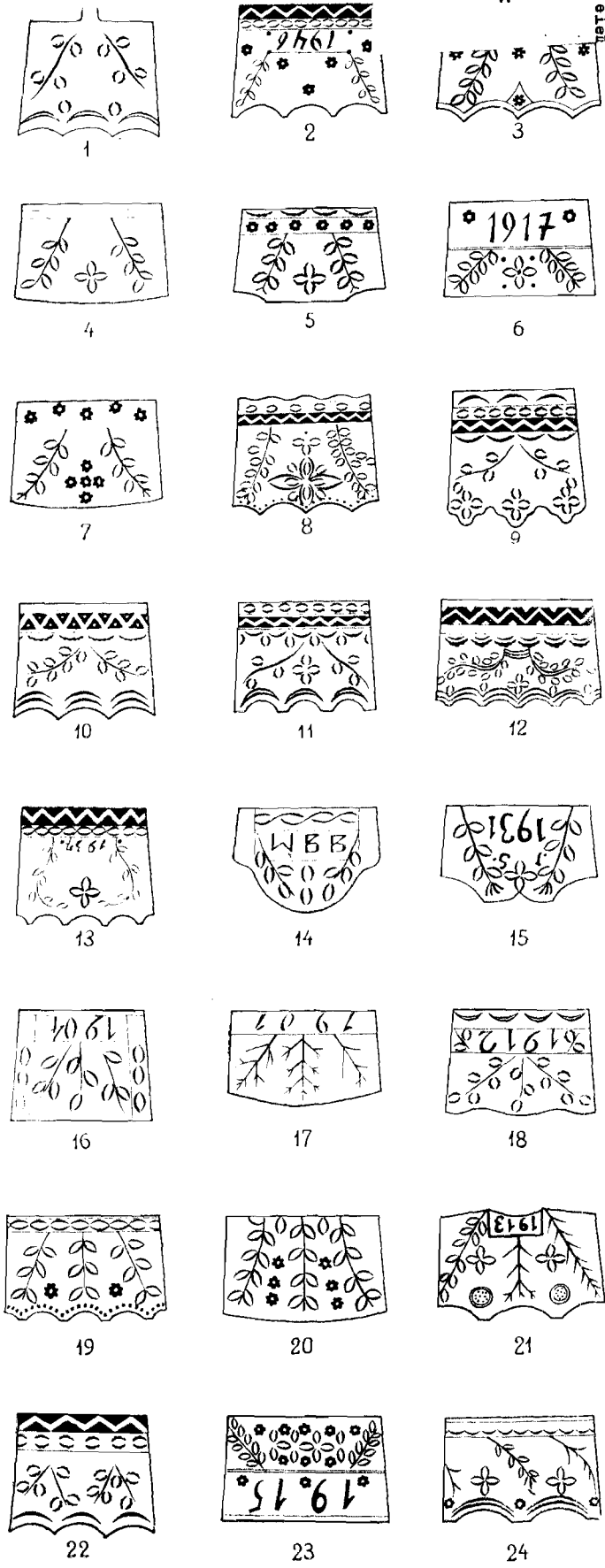
694.4
 674.028.9
 Kofent W.: Hol
 setzungsgen. Bud
 wznagada. Hr

ający się
 ładów róż-

norodnych elementów. Zazwyczaj ostatni z tych częściowych pasów, zamykający szeroki szlak od środka „korony“ składa się z łuków, przeważnie podwójnych (tabl. V, 1 — 4). W miejscach łączenia się półksiężyców, czyli w punktach przewężenia, znajdują się znane nam już z poprzednich tablic, elipsowate ozdoby, ułożone dłuższą osią prostopadle do biegnących łuków, wypełniające lukę między nimi (tabl. V, 1—4, 9). Na zakończeniu tych elips znajdują się 2 łuki dodatkowe (tabl. V, 3, 4) albo wąskie trójkąty (tabl. V, 2), które rozchylają się silnie od środka na boki. W polu między nimi jest albo jeszcze jeden taki sam trójkąt (tabl. V, 2, 3) albo kropka (tabl. V, 4). Czasem te dodatkowe ozdoby nie dochodzą do elipsy lecz przeciwnie leżą z dala od niej (tabl. V, 1). Ozdoba ta w całości, tj. pas łuków oraz elipsa razem z wystającymi z niej różkami, robi wrażenie jakis jakby wisiorów przewieszonych na długich falujących się festonach. Podobne jak i w koronach o motywach roślinnych tak i tu oprócz zdobin spotyka się też i daty, które zazwyczaj występują w pasie, biegnącym wzdłuż prostego boku „korony“ (tabl. V, 7, 8) a niekiedy nieco od niego odsuniętym (tabl. V, 11).

W przeciwieństwie do tego drugi brzeg posiada wąski, lekki, szlak, złożony z podwójnych łuków, podkreślających kształt okucia (tabl. V, 1 — 4, 7 — 10). Niezbyt często występuje pojedyncza „gwiazda“ jako jedyny motyw na tarczy witki (tabl. V, 5 — 7). Gwiazdy te podobne są do znanych nam „gwiazd“ witki środkowej. Jeśli idzie o pokrycie regularne jakimś motywem geometrycznym całej powierzchni „korony“, to takie wypadki są raczej w badanych okuciach niezwykle rzadkie i równocześnie zupełnie dla wozów „makowskich“ nietypowe (tabl. V, 10 — 12).

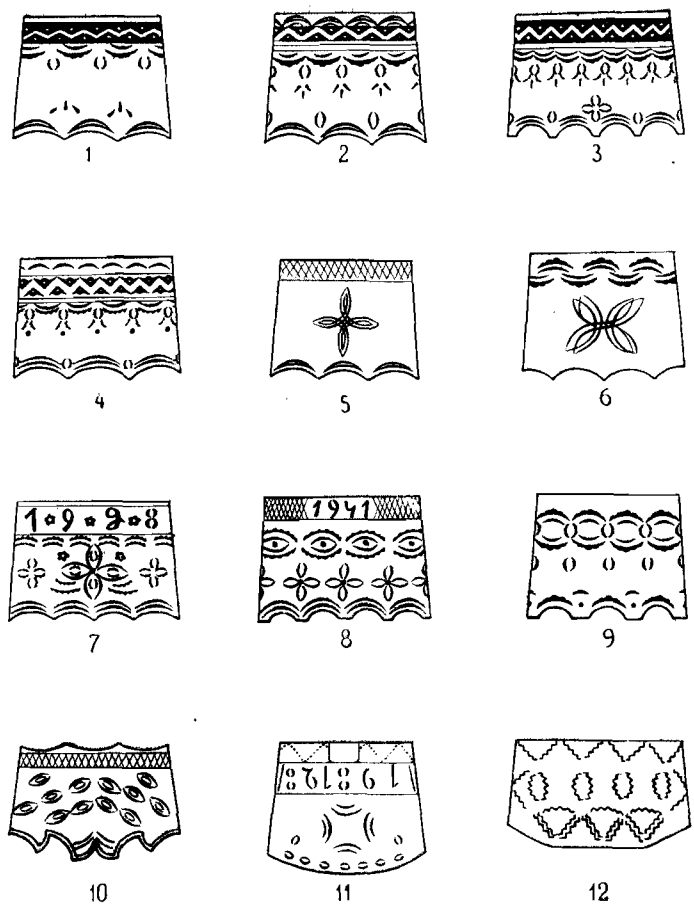
Motywy geometryczne są jedynymi jakie spotyka się na wydłużonych częściach okuc wozów „makowskich“. Nie da się przy tym mówić o osiach symetrii, gdyż co najwyżej jest ona jedna, przechodząca wzdłuż pasa przez środek motywu, połowiąca go na dwie części równoważne, odpowiadające sobie nawzajem. Taką właściwość mają jedynie motywy pasowe dwustronne np. (tabl. VI, 8, 14, 23, itd). W układach pasowych, biegnących w kierunku prostym daleko ważniejszym od osi symetrii jest rytm czyli fala, powtarzająca się stale. Im ona jest krótsza i mniej skomplikowana, tym motyw jest bardziej zwarty i wyraźniejszy. Z motywów geometrycznych do rzadkości należą układy ułożone z punktów (tabl. VI, 1), czy kółek przekreślonych (tabl. VI, 18). Również bardzo rzadko samodzielnie występuje linia prosta, jako motyw mało ozdobny (tabl. VI, 2). Częściej stosowana jest linia

zygzakowata (tabl. VI, 3, 12). Obydwie te linie: prosta i zygzakowata służą jednakże, jak to już poprzednio było omówione, do podkreślania formy samego okucia. W tym celu stosuje się je przede wszystkim do obrzeżania układów pasowych. Dość częstymi zjawiskami są dwie linie równoległe do brzegów, między którymi znajduje się jakiś motyw prosty (tabl. VI, 5 — 8, 14, 22, 23 itd.) względnie bardziej skomplikowany (tabl. IX, 2, 7, 13 itd.). Z linii prostych powstają jeszcze takie motywy jak skośna kratka o oczkach drobnych, w formie rombu, (tabl. VI, 5), czy większych, również rombów, ale z uciętym jednym narożem (tabl. VI, 6), względnie krzyżyki, wyglądające jak duże „X” (tabl. VI, 7). Podobne do tego ostatniego motywu są krzyżyki utworzone z bardzo małych łuków, przypominające w całości pajęczki. (tabl. VI, 8). Obydwie jednak te formy są na ogół rzadkie. Trójkąty układają się w sposób klinowaty, zazębiający się. Między szereg trójkątów ułożonych podstawami na jednej linii prostej wsuwa się od strony przeciwnej drugi, tak samo zbudowany (tabl. VI, 10 — 12). Kwadraty, a właściwie romby układane mogą być albo dłuższą średnicą prostopadle do boków (tabl. VI, 14), albo równoległe (tabl. VI, 15). W jednym okuciu dodatkowo obok rombów wgniatanych głębiej z jednej strony, pola między nimi wypełnia elipsowata zdobina, złożona z 2 małych łuków. Pola te zamknięte są grubą linią zygzakowatą, składającą się z kątów. Te same kąty po przeciwnej stronie pasa środkowego wypełniają pola między rombami (tabl. VI, 16). Na jednym jedynym okuciu znaleziony został ornament ułożony z niezbyt foremnych połówek elips (tabl. VI, 17).

Dużo stosunkowo motywów spotyka się zrobionych z różnorodnych gwiazdek (tabl. VI, 19, 20, 22, 24), występujących nieraz jako samodzielna ozdoba, podobnie zresztą jak i elipsy powstałe z 2 łuków prostych, czy też o ząbkach ostrych względnie okrągłych (tabl. VI, 21, 23).

Częstą ozdobą spotykaną na okuciach wozów „makowskich” jest linia łamana. Zestawione różne kombinacje motywów na tablicy VII dają przegląd najważniejszych układów, których częścią podstawową jest właśnie owa linia zygzakowata. Powstać ona może dwoma sposobami po pierwsze albo przez wtłaczanie kątów w żelazo tak, że linia jako całość jest wklęsła a powstałe w ten sposób pola wypukłe (tabl. VII, 2, 4, 6 — 10, 12 itd.) i odwrotnie kowal wgniatając trójkąt raz koło razu otrzymuje wypukłą linię zygzakowatą, zaś sam trójkąt jest wklęsły (tabl. VII, 5, 11, 13, 15). Jak wynika z tabl. VII linia zygzakowata może być ujęta 2 liniami prostymi (tabl. VII, 2, 4, 6, 11, 12 itd.) albo jedną, jeśli dochodzi z drugiej strony do brzegu okucia (tabl. VII, 3, 4, 7, 14, itd.). W wyjąt-

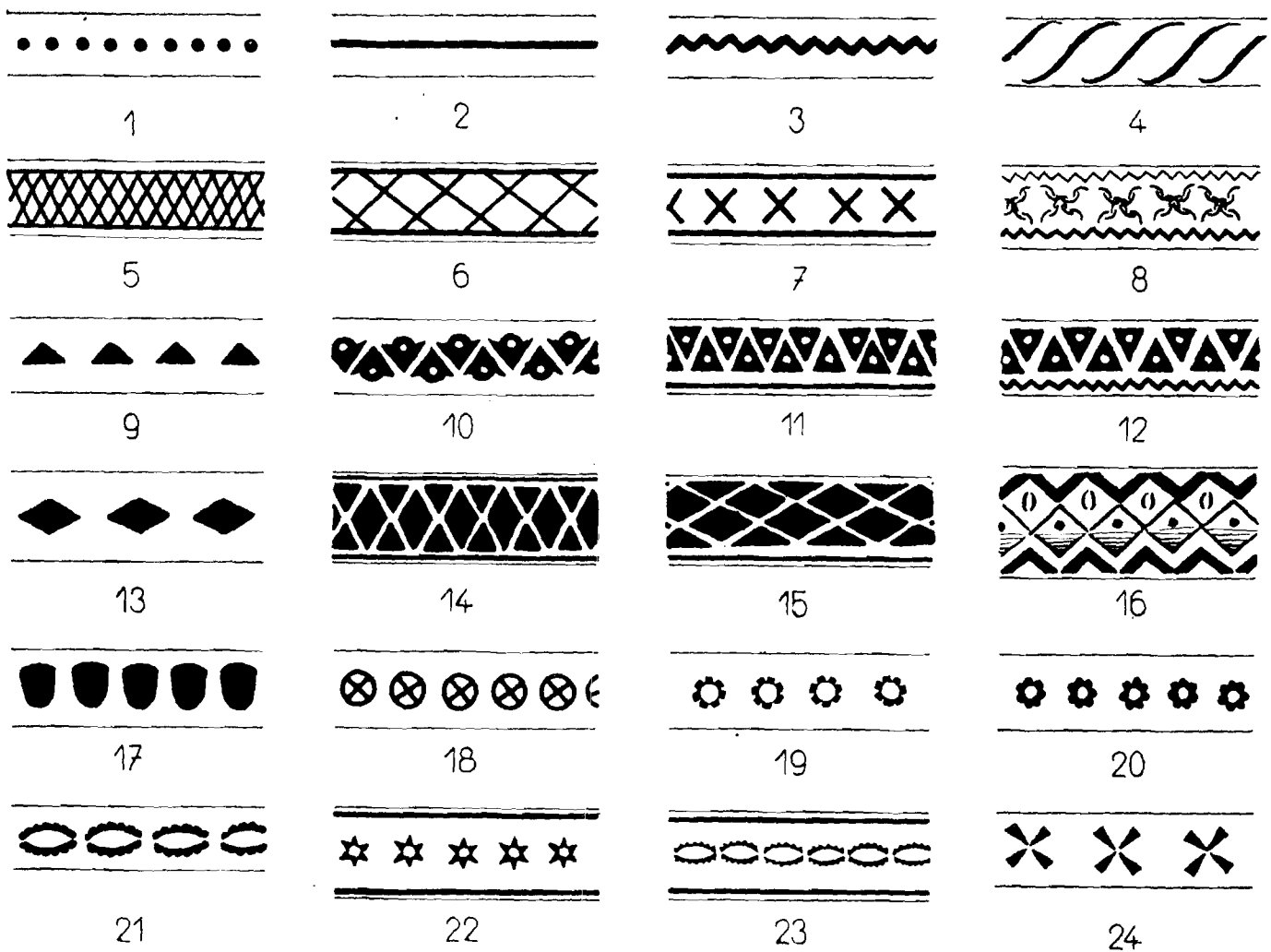

TABLICA V

kowych tylko wypadkach nie ma ani jednej linii prostej, a wtedy albo obustronnie dochodzi do krawędzi (tabl. VII, 13) albo też tylko jednostronnie (tabl. VII, 9, 15, 17). Zasadniczo jednak jeśli tylko w układzie pasowym występuje prócz linii zygzakowatej jeszcze jakiś drugi element, wówczas pole zdobnicze podzielone jest na dwie części linią prostą, jedną część zajmuje linia łamana zaś drugą pozostały inny motyw pasowy. Czasem szlak ozdób jest złożony z więcej jak z dwóch pasów, wtedy całe pole podzielone jest liniami prostymi na odpowiednią ilość części składowych (tabl. VII, 12).

Zdarza się także, że linia łamana jest utworzona z wąskich odcinków jednostronnie ostro ząbkowanych (tabl. VII, 1, 3, 10), przy czym ząbki te mogą być wszystkie na zewnątrz zwrócone (tabl. VII, 1) albo raz na zewnątrz raz do wewnątrz (tabl. VII, 3), albo też wszystkie do wewnątrz (tabl. VII, 10). Ta wąska linia łamana występuje bądź to samodzielnie (tabl. VII, 1) bądź to w połączeniu z linią łamaną gładką (tabl. VII, 3) bądź też z półksiężycami (tabl. VII, 10).

Częstszą od opisywanej tu linii ząbkowanej jest linia zygzakowata o krawędziach prostych (tabl. VII, 2), łącząca się chętnie z różnymi rodzajami łuków. Łuki te są różne tak co do wielkości (tabl. VII, 14, 17, 18) jak i co do formy. Mogą one być gład-

TABLICA VI

kie, pojedyncze (tabl. VII, 5) podwójne (tabl. VII, 6, 12, 18, 19), wycinane ostro (tabl. VII, 9) czy owalnie (tabl. VII, 4, 20) albo kombinacje jednych i drugich (tabl. VII, 7, 10, 15). Ponadto łuki te zwracają się raz końcami w stronę linii zygzakowatej (tabl. VII, 5, 7, 11, itd) lub przeciwnie końce skierowane są ku drugiemu brzegowi okucia (tabl. VII, 6, 9, 20). Czasem te łuki łączą się końcami ze sobą tworząc zęby (tabl. VII, 4, 7, 9 itd.) lub zamykają między sobą pole przez co powstają jakby ogniwa łańcucha (tabl. VII, 8, 9), albo też są od siebie z dala odsunięte a przestrzeń powstała w ten sposób między nimi może być wolna (tabl. VII, 5, 6, 15), względnie wypełniona gwiazdką (tabl. VII, 11) czy elipsowatą zdobiną (tabl. VII, 16). Również powierzchnie oddzielone linią falistą są puste (tabl. VII, 1 — 12), bądź posiadają punkcik (tabl. VII, 13 — 16) bądź też mały kąt (tabl. VII, 17). Najchętniej jednak używanym elementem zdobniczym przez kowali z okolic Makowa jest motyw półksiężyców. Jako zdobina występuje ona prawie na każdym okuciu, pod różnymi postaciami i w najrozmaitszych ułożeniach. Na opracowywanych 71

wozów wszystkie, nawet o nieznacznym ornamencie mają w swym zespole okuć zawsze jakiś motyw ułożony z półksiężyców. Układy tych łuków mogą być proste i bardzo skomplikowane, co uwiadcniają tablice VIII, IX, X. Półksiężyce mogą być małe, drobne, o gładkich krawędziach (tabl. VIII, 1, 2, 7), to znów duże (tabl. VIII, 12, 17, 26) albo jednostronnie o ostrych zębach (tabl. VIII, 3, 13, 16), czy owalnych (tabl. VIII, 5, 22). Niekiedy łuki złożone są z niewielkich oddzielnych prostokątów (tabl. VIII, 4) albo opartych na łuku (tabl. VIII, 6). Wszystkie te wymienione półksiężyce tworzą samoistne jednoszeregowe układy (tabl. VIII, 1, 4) względnie podwójne rzędy jednakowych łuków (tabl. VIII, 7, 8), albo też występują w jakimś zestawieniu (tabl. VIII, 5, 9, 10). Są także ornamenty, złożone z 3 (tabl. VIII, 11) i więcej szeregów półksiężyców (tabl. VIII, 13) ułożonych równolegle nad sobą i zajmujących całe pole zdobnicze.

Łączenie półksiężyców z gwiazdkami czy stylizowanymi kwiatkami daje szereg bardzo interesujących układów. Jednym z takich zestawień jest gwiazdka, znajdująca się nad łukiem półksiężycy,

(tabl. VIII, 14). Kwiatki bywają do wypełniania luk powstających stykającymi się półksiężycowym dodatkowym

16) albo rozetka jest najczęstsze z luków pojedynczych (tabl. VIII, 24, 26 — 28) lub podwójnych (tabl. VIII, 22, 23, 25).

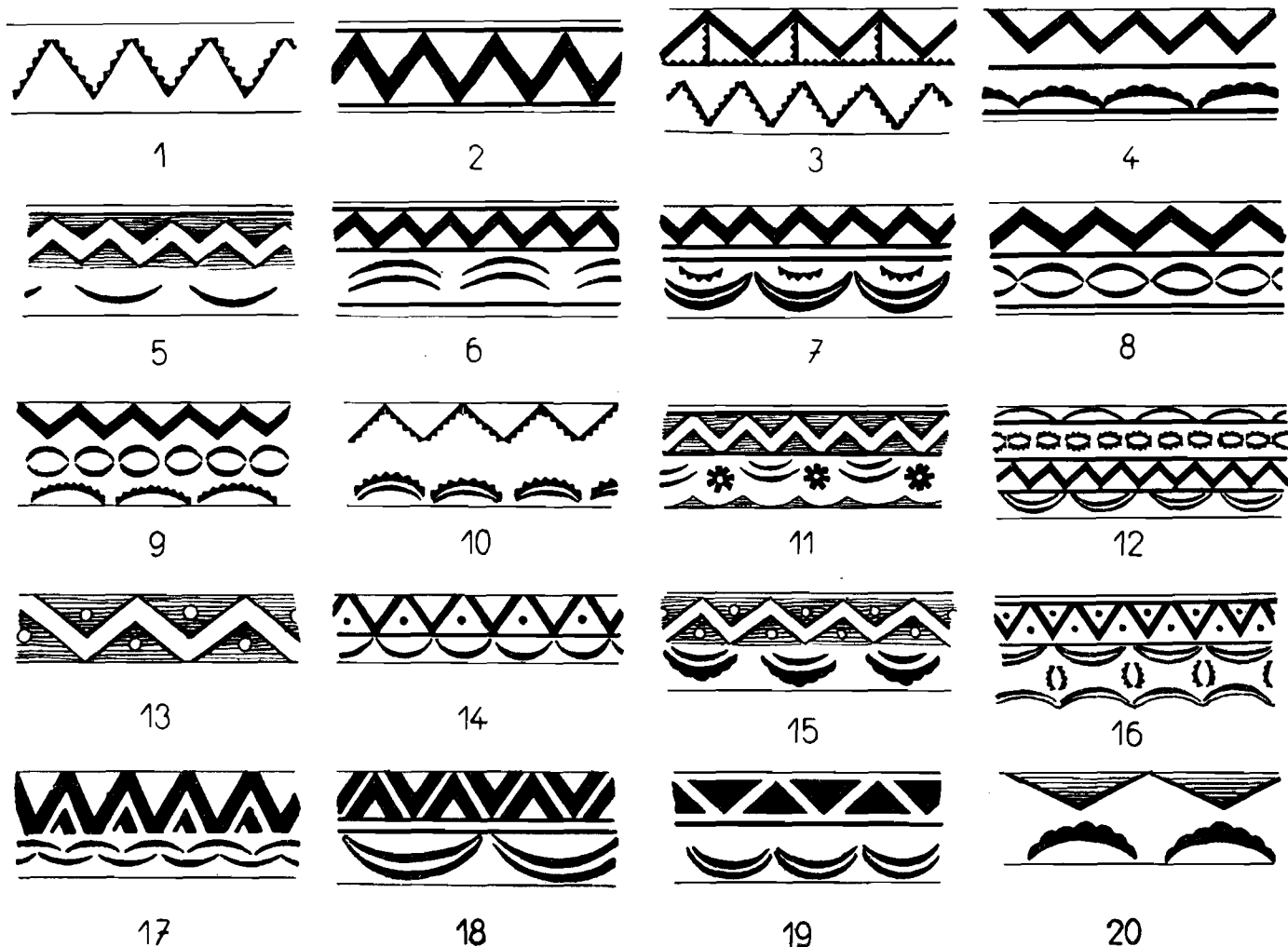
Łuki, przy których wiszą te ozdoby są zwrócone końcami ku dołowi, tak, że dochodzą do środka zdobiny (tabl. VIII, 17, 18, 20 — 22, 26), lub przeciwnie posiadają końce wywinięte do góry, a wynikięte w ten sposób między wybrzuszeniami półksiężyców przewężenie, wypełnione bywa również opisywaną wyżej zdobiną (tabl. VIII, 19, 23 — 28). Czasem między tymi zdobinami dodatkowo umieszczane są jeszcze gwiazdki (tabl. VIII, 23) lub pod nimi, w środku elips utworzonych z łuków (tabl. VIII, 27). Gwiazdki także wypełniają wygięcie półksiężyców (tabl. VIII, 21) a niekiedy ich miejsce zajmuje motyw złożony z 3 elipsowatych zdobin, wyglądający jak trójlistna koniczyna (tabl. VIII, 28).

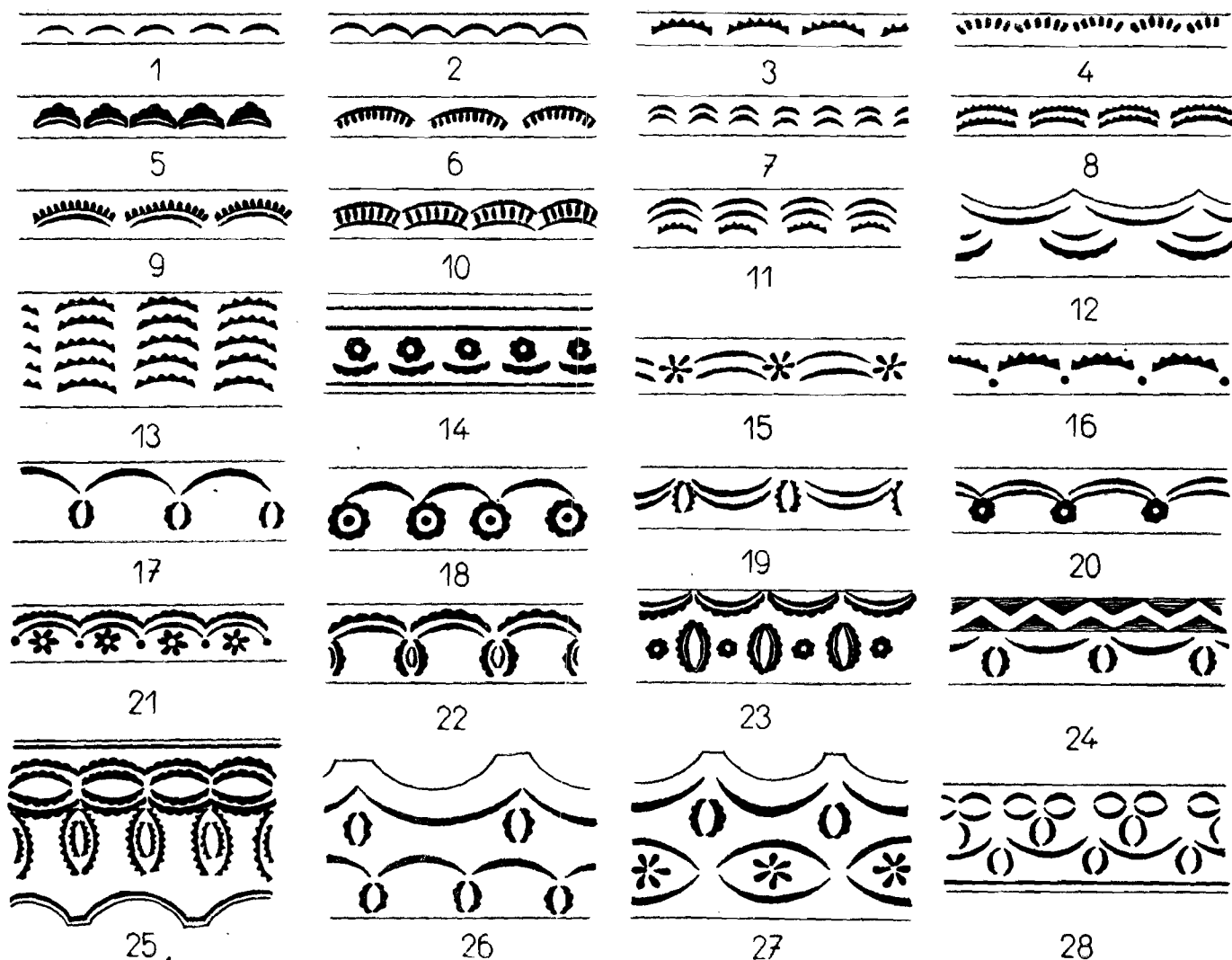
ch wozów „makowskich“ wielokrotnionych szereżących łuków, częściej nie innym zestawieniu,

Łuki mogą biegać wzdłuż okucia na kilka różnych sposobów, a więc po pierwsze końcami zwrócone ku środkowi okucia (tabl. IX, 1 — 11 tabl. X, 1 — 19), powtóre częścią wypukłą do wewnątrz a końcami ku bokom okucia (tabl. IX, 12 — 20), po trzecie i tak i tak tzn. półksiężyce, leżące bliżej krawędzi skierowane są ku nim końcami, zaś pas wewnętrzny jest złożony z łuków o końcach zwróconych do środka układu, przy czym mogą one leżeć od siebie w pewnej odległości (tabl. IX, 21), lub też dotykać się wzajemnie (tabl. IX, 22 — 26).

Oprócz tych spotyka się jeszcze zestawienia łuków, w formie układów stojących naprzemianległych (tabl. IX, 29 — 32), polegających na tym, że 2 szeregi łuków zazębiają się wzajemnie za siebie. Z innych ugrupowań należy wymienić jeszcze półksiężyce zwrócone prawie prostopadle do krawędzi okucia, a wychodzące na boki z pasa utworzonego z elips (tabl. IX, 33).

TABLICA VII

TABLICA VIII

Łuki mogą nie tylko łączyć się końcami, ale także wzajemnie przecinać, przez co powstają owalne i rombowe pola wewnętrzne. (tabl. IX, 34).

Owalne zdobiny w formie ogniw łańcuszka nie muszą tworzyć jednej całości lecz mogą także być przerwane i połączone jedynie jednym łukiem, drugi zaś ułożony jest do niego równoległe (tabl. IX, 35).

Opisane tu dopiero co układy łuków występują pojedynczo (tabl. IX, 1, 4, 5, 6, 12, tabl. X, 1 — 6, 8 — 10, 19) podwójnie (tabl. IX, 7, 13 — 16 tabl. X, 7, 11 — 17) a nawet potrójnie (tabl. IX, 3).

Pola zawarte między łukami bywają puste (tabl. IX, 1, 3, 12, 16, tabl. X, 1 — 7 itd.) albo też znajduje się w nich jakaś ozdoba jak kropka (tabl. IX, 9 tabl. X, 8), kółko (tabl. IX, 5), drobne gwiazdki różnego kształtu (tabl. IX, 6-8 tabl. X, 10, 11, 18, 19), a nawet większe (tabl. IX, 10) elipsa (tabl. IX, 4, tabl. X, 9, 13). Również wolne miejsca między dwoma sąsiednimi łukami są wypełniane przez rozmaite elementy zdobnicze. Tu należy wyliczyć kółko (tabl. IX, 2, 5), kropki pojedyncze (tabl. IX, 17)

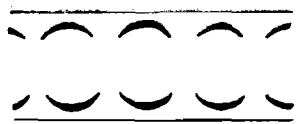
i poczwórne (tabl. IX, 19), gwiazdki (tabl. IX, 18, 20, 30) elipsy pojedyncze, ułożone poziomo (tabl. IX, 24), względnie pionowo (tabl. IX, 11, 27 tabl. X, 14 — 17).

Niekiedy całe pole zdobnicze, znajdujące się między dwoma szeregami łuków wypełnione bywa jakimś motywem, który powtarza się rytmicznie np. kółko i gwiazda (tabl. IX, 28), albo rozrzucone łuki, przegrodzone czteropromienną gwiazdą (tabl. IX, 36).

Raz jeden tylko na wydłużonym okuciu wystąpił motyw roślinny w kształcie gałązki o owalnych listkach powstałych z dwóch małych łuków. Listki te, osadzone na niewielkim ogonku, wyrastającym z głównej gałązki są ułożone wobec niej asymetrycznie (tabl. X, 20).

Pasowe części okuć wozów „makowskich“, posiadają obustronnie krawędzie ząbkowane mają nadzwyczaj trafne rozwiązanie powierzchni przy pomocy zdobin uwypuklających jeszcze ich kształt.

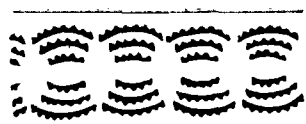
Miejsca szersze wypełniają albo łuki pojedyncze (tabl. XI, 1, 2) lub podwójne (tabl. XI, 3), ale

1

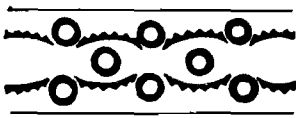
2

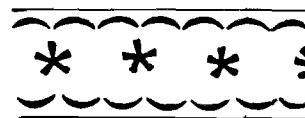
3

4

5

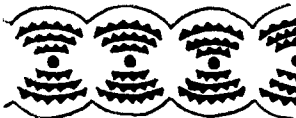
6

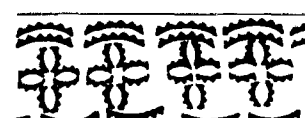
7

8

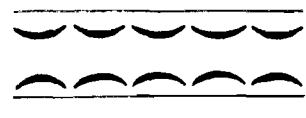
9

10

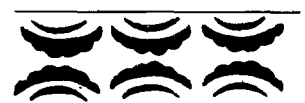
11

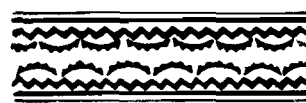
12

13

14

15

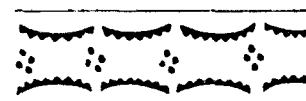
16

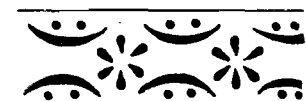
17

18

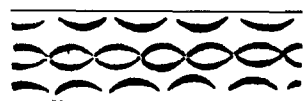
19

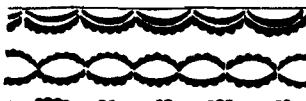
20

21

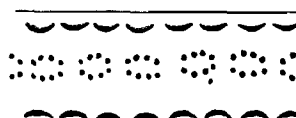
22

23

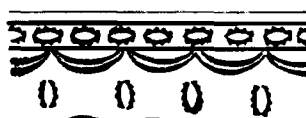
24

25

26

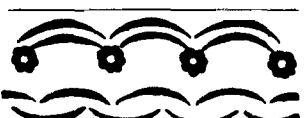
27

28

29

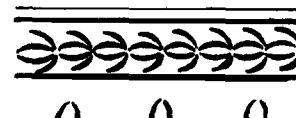
30

31

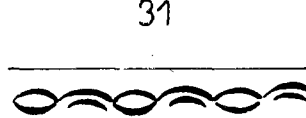
32

33

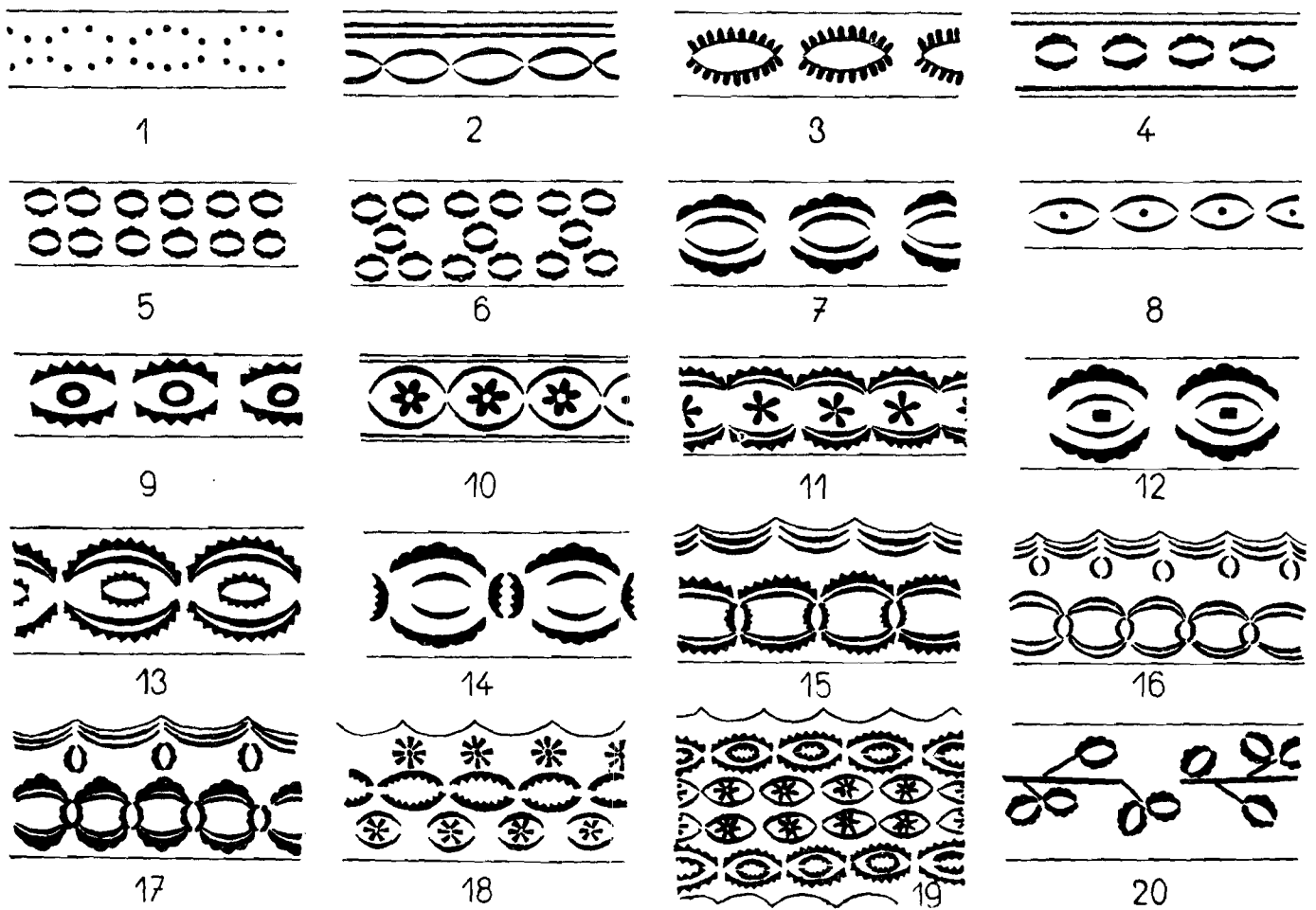
34

35

36

TABLICA X

przede wszystkim znane z witek środkowych i „koron“ czteropromienne gwiazdki (tabl. XI, 4 — 9).

Na przewężeniach nie ma bądź to nic (tabl. XI, 1, 2, 4, 10), bądź też znajduje się jakaś zdobina jak elipsa pozioma (tabl. XI, 5), gwiazdka (tabl. XI, 6), łuki ułożone równoległe do wycięcia (tabl. XI, 7 — 9). Inaczej ozdobione jest okucie naznaczone na tablicy XI, 10. Rozszerzoną część wypełnia tu motyw z 3 elips. Całość przypomina układem trójlistną koniczynę. Ponieważ następne pole zostało przepołowione a zatym przedzielono również i samą zdobinę.

Zestawiając razem ze sobą motywy, znajdujące się na różnych okuciach na wozach „makowskich“ zauważa się, że na jednym i tym samym wozie mogą one być albo różnorodnie albo też jednakowe. Częściej zdarza się jednak wypadek pierwszy, tzn., że motywy zdobiące poszczególne okucia są rozmaite.

Na zebranych wozach znajdujemy daty począwszy od roku 1901 poprzez wszystkie prawie lata następne aż do 1947 r. Jest to więc sztuka żywa, nie ma mowy o jakimś zanikaniu tej gałęzi zdobnictwa ludowego. Każda wieś, w której były przeprowadzane badania, ma kowali robiących okucia

ozdobne wozów do dnia dzisiejszego, jednakże nie-wszyscy oni cieszą się jednakowym uznaniem i powodzeniem.

Z 71 wozów o 53 wiadomem jest skąd pochodzą, tzn. gdzie te okucia były wykonane, a z tych 37 jest autoryzowanych. Kowale pochodzą z Sidziny (Ziembański Paweł, Wojtusiak Franciszek, Jaromin Kazimierz, Dyndes Stanisław, Szynurdziak Kazimierz), Bystrej (Dziegciowski Stanisław, Maciaszek Stanisław, Skupień Stanisław, Chłopciaś Jan, Jabcon Jan), a przede wszystkim z Małowa (Nosalik Grzegorz, Pitek Jan i Szewczyk Michał).

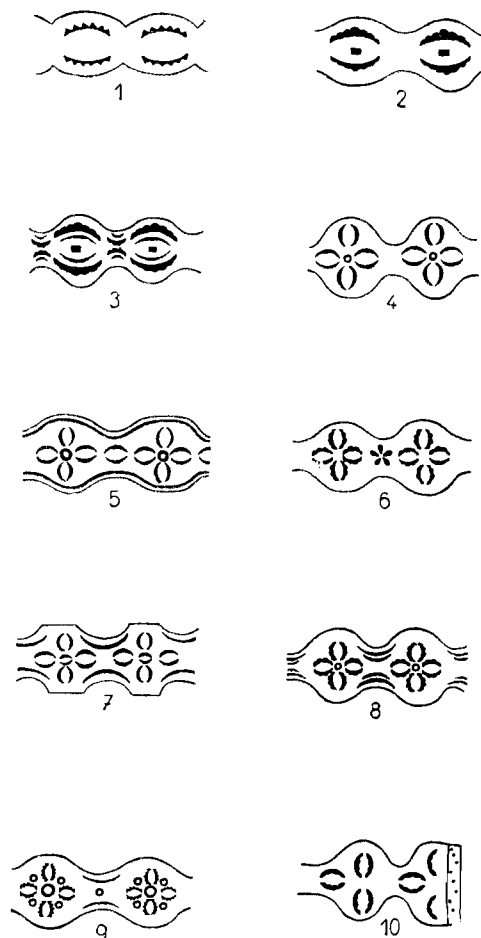
Z sidzińskich kowali najwybitniejszym jest Ziembański Paweł, posiadający narzędzia—stemple, wykonane według własnego pomysłu. Uczył on się kowalstwa u swego ojczyma, który zdobył tę wiedzę na Węgrzech. Okucia wozów Ziembańskiego są różnorodne, obok zupełnie prostych motywów na jednych wozach, spotyka się bardzo skomplikowane na innych. Stosuje również motyw roślinny, gałzkowy na „koronach“, choć rzadko. Bardziej charakterystyczny od ornamentu jest kształt okuć. Dla Ziembańskiego typową jest forma witki środkowej w postaci tarczy „gwiazdzistej“ o ściętych narożach.

O innych kowalach z Sidziny trudno coś bliższego powiedzieć, gdyż za mało jest materiału. To samo można powiedzieć i o kowalach bystrzańskich. Charakterystycznym dla nich jest motyw roślinny 2 i 3 gałązkowy na trapezowatej „koronie“ o bokach równych. Na okuciach wozów robionych przez kowali w Baczynie, Jachówce, Kojaszówce, Jordanowie, Białej, Skawicy również występują te gałązkowe układy, ale na „koronie“ jednostronnie ząbkowanej.

Okucia wozów wykonanych w Makowie odznaczają się wielkim bogactwem ornamentów oraz „gwiazdzistą“ formą witek środkowych i ząbkowanymi dużymi „koronami“. Dla kowala makowskiego Grzegorza Nosalika charakterystyczny jest ornament pasowy złożony z wypukłej linii zygzakowatej i wypukłych punktów leżących między zagięciami linii. Motyw ten występuje na każdym wykonanym przez niego zespole okuć. Oprócz tego na „koronach“ o motywach geometrycznych występują u niego elipsowate wisiorki u festonów.

Drugim kowalem makowskim jest Pitek Jan. Cechą wyróżniającą jego wyroby jest kształt gwiazdy na wicie środkowej w formie poczwórnej pętlicy, którą też ozdabia swe wozy trzeci kowal z Makowa, Michał Szewczyk. Różnica między tymi dwoma ostatnimi polega na innym wykonaniu ozdób na „koronach“. Podczas gdy Pitek zdobi swe pięknie ząbkowane korony motywem roślinnym, gałązkowym, Szewczyk stosuje tylko ornament geometryczny.

Zestawiając ze sobą żelazne okucia wozów „makowskich“ tak pod względem kształtów jak i występujących na nich ornamentów z innymi znanymi już z literatury a więc: żywieckimi, śląskimi i bocheńskimi oraz z bogatym zbiorem materiałów zgromadzonych w Sekcji Zdobnictwa Państw. Inst. Bad. Szuki Ludowej dochodzimy do następujących wyników: okucia wozów „makowskich“ odróżniają się od innych jedynie formą „gwiazdzistą“ witki środkowej i ząbkowaną „koroną“ nie spotykaną dotychczas nigdzie poza okolicami Makowa. Pozostałe formy tych okuć, a więc okrągłe, owalne witki środkowe czy prostokątne „korony“ występujące także w wozach makowskich są powszechne w innych okolicach. Jedynie pewną odmianą w kształcie tarczy witki środkowej charaktery-

TABLICA XI

zują się wozy z Wilamowic w powiecie bialskim.

Zdobiny i motywy znajdujące się na okuciach wozów makowskich nie różnią się niczym zasadniczym od zdobin spotykanych na terenach sąsiednich. Motywy i rozwiązania ornamentalne, z okolic Makowa występują również na okuciach wozów śląskich, żywieckich, czy też z południowych obszarów etnograficznych ziemi krakowskiej.

Widać z powyższego, że tereny karpackie i podkarpackie stanowią jeśli chodzi o zdobnictwo okuć na wozach obszar mniej więcej wyrównany. Istotne różnice w sposobie traktowania ornamentu występują dopiero w północnych częściach Krakowskiego a zwłaszcza koło Zawiercia, Włoszczowej, Miechowa i w okolicach dalej w kierunku północno-wschodnim położonych.

PRZYPISY:

¹⁾ K. Homolacs: Budowa ornamentu i harmonia barw. Kraków 1930.

²⁾ M. Gładysz: Zdobnictwo metalowe na Śląsku, Kraków 1938

³⁾ R. Reinfuss: O wozach kutych ozdobnie, Orli Lot r. XXI nr. 7/8 Kraków 1947.

ОКОВКА ВОЗОВ В ОКРЕСНОСТЯХ МАКОВА

Ч. II.

Оковка возов в окрестностях Макова отличается не только богатством формы, но и богатством орнамента. Встречающиеся здесь мотивы оковки — преимущественно геометрической формы. Образцы выдавливаются техникой тиснения, при помощи железных приборов, называемых штампами. Образцы выдавливаются уже на готовой оковке, холодной или раскаленной. Элементами украшения оковки возов, чаще всего встречающимися в окрестностях Макова, являются: прямая линия, извилистая, волнообразная, точка, кружок, треугольник, но наиболее распространены всякого рода дуги, что прекрасно иллюстрируется прилагаемыми таблицами от I до XI. Орнамент на повозках в окрестностях Макова распределен таким образом, что он подчеркивает и выделяет характер самой формы оковки. Чаще всего украшается находящаяся на одном из средних колец четырехконечная звезда, которую иногда окружает еще ряд добавочных украшений. На втором среднем кольце, в противоположность первому, геометрический мотив заменяется растительным, состоящим из нескольких веток. Равным образом и на этом кольце встречается добавочно дата приготовления оковки или инициалы. На продолговатых оковках применяется симметрическое распределение полосок с одними только геометрическими мотивами. Не все кузнецы, до нынешних дней выделяющие оковки с украшениями для возов, пользуются одинаковым успехом. Наиболее широко распространены возы, сделанные кузнецами из Макова, что свидетельствует о большой популярности этого центра. Сравнивая оковку возов в окрестностях Макова с оковкой в соседних районах, можно заметить, что существующая между ними разница заключается прежде всего в различных формах двух средних колец, в то время как орнамент в карпатских и прикарпатских районах остается более или менее одинаковым. Существенные особенности наблюдаются лишь в северных районах Краковского воеводства.

FERRURES DES CHARS DANS LA CONTRÉE DE MAKÓW

II-me Partie

Les ferrures des chars dans la contrée de Maków se distinguent par une richesse de forme égale à celle de l'ornement. Les motifs de ces ferrures sont principalement géométriques. Les dessins sont martelés à l'aide d'instruments spéciaux, repoussés à froid ou au brûlant sur la ferrure déjà prête. Les éléments de l'ornementation qu'on rencontre le plus souvent dans les ferrures dans la contrée de Maków sont: la ligne droite, la ligne en zygue-zague, la ligne ondulée, le point, et les triangles; mais les plus communs ce sont toutes sortes d'arcs, chose parfaitement bien illustré dans les tables I — XI.

L'ornement des chars dans la contrée de Maków est combiné de façon à souligner et faire ressortir le caractère de la forme même de la ferrure. On voit le plus souvent dans un des anneaux du milieu une étoile à quatre rayons entourée d'une série d'ornements ajoutés. Dans le second anneau du milieu, le motif géométrique est remplacé par un motif de plante composé de quelques branches. On trouve aussi dans cet anneau la date de l'exécution de la ferrure ou bien des initiales. Sur les ferrures oblongues on remarque des arrangements rythmiques de bandes aux motifs exclusivement géométriques. Parmi les forgerons qui jusqu'à aujourd'hui exécutent les ferrures de chars, tous ne jouissent pas de la même réputation. Les chars exécutés par les forgerons de Maków se rencontrent sur la plus grande étendue de terrain, chose qui prouve la force d'attraction de ce centre. Quand on compare les ferrures des chars de la contrée de Maków avec d'autres des terrains voisins, on remarque que les différences principales consistent dans la diversité de forme des deux anneaux du milieu, tandis que l'ornementation est plus ou moins uniforme dans la région des Carpathes et la contrée adjacente. Les différences essentielles apparaissent manifestement dans la partie Nord du Palatinat de Cracovie.

CART IRON - BINDINGS IN THE REGION OF MAKÓW

Part II

The cart iron-bindings in the region of Maków have a great richness of form and of ornament. The motifs one sees on the iron-bindings are mostly geometrical. The designs are executed with a technique of stamping, and the special iron tools used are called: stamps. The designs are pressed cold or hot, on ready iron-bindings. The ornamental elements one sees most often on the cart iron-bindings in the region of Maków are: the straight line, the zig-zag, the wave-line, the dot, the circle, and triangles; but the most common are all sorts of arcs, as best illustrated on the tables I — XI.

The ornament of the carts in the region of Maków is designed so as to underline and give convexity to the form of the iron-binding itself. One finds the most common ornament in one of the middle rings, a star with four rays, sometimes surrounded by a whole series of additional minor ornaments. On the second middle ring, in contrast to the first one, a plant design composed of a few branches takes the place of the geometrical one. Sometimes, there is also to be found on this ring the date of the making of the iron-binding or initials.

Adapted to the oblong iron-bindings, are rhythmical arrangements of stripes of exclusively geometrical design. Not all the black-smiths busy nowadays with the making of iron-bindings are in the same demand. Carts made by the Maków black-smiths spread on the widest area what proves the attractive influence of this centre. When comparing the cart iron-bindings in the region of Maków with others from the adjoining areas one remarks that the difference between them chiefly consists in the various forms of the two middle rings, while the ornament is more or less standardized in the Carpathian and in the sub-Carpathian area. Essential differences first appear in the Northern part of the Cracow Palatinat.